

AUDİT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

DOI: 10.59610/bbu1.2024.1.11

*Aslanov Habil Hüseyn oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Biznes Universiteti
E-mail:dosent1966@mail.ru
© Aslanov H.H., 2023*

UOT - 339.5

XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRDƏ DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNİN TƏHLİLİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin dövlət tərəfindən idarə edilməsinin zəruriliyini və əsas istiqamətlərini təhlil edib zəruri əhəmiyyət kəsb edən təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat zamanı təhlil metodundan, müqayisə, qruplaşdırma metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri - tədqiqat nəticəsində istənilən ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin idarə edilməsinin dövlətlərin iqtisadi inkişafına təsirinin xarakteri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - hər bir ölkə aşıq iqtisadiyyat şəraitində özünün xarici iqtisadi əlaqələrinin idarə edilməsini təmin etməlidir. Bu məqsədlə müxtəlif metodlardan istifadə edilməlidir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrində dövlət idarəedilməsi vasitələri kimi, milli iqtisadi maraqlar naminə iqtisadi metodlarla yanaşı, qeyri-iqtisadi üsullardan istifadə edilməlidir. Xarici iqtisadi əlaqələrdə dövlətlərin idarəetmə mexanizmləri işlənib hazırlanmışdır.

Açar sözlər: xarici ticarət, dövlət idarəetməsi, iqtisadi metodlar, inzibati metodlar, iqtisadi sabitlik, bazar mexanizmi.

G İ R İ Ş

Dünya dövlətlərinin uzunmüddətli inkişaf təcrübələrindən yaxşı məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət idarəetməsi olmadan və ya bu idarəetmə minimuma endirildikdə iqtisadiyyat səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərə bilməz, xaos yaranar və aradan qaldırılması çətin olan ziyanlı nəticələr törəyə bilər.

Dövlətin özünün müstəqil mövcud olması və daha da möhkəmlənməsi üçün də məqsədyönlü iqtisadi sistemin yaradılması vacib şərtədir. Dövlətin sistem yaradıcı fəaliyyəti iqtisadi infrastrukturun səmərəliliyi və həyata dözümlülüyünün həlledici amilidir.

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarəedilməsi elementləri və bazar iqtisadiyyatı bəzilərinin başa düşükləri kimi bir-birinə zidd məfhumlar deyil, əksinə bir-birini tamamlayır. Reallıqlar göstərir ki, dövlət idarəçiliyindən azad, heç bir məhdudiyyət qoyulmayan bazar iqtisadiyyatı yalnız nəzəriyyələrdə mövcud ola bilər və belə bir “xalis” model dünyanın heç bir yerində sınaqdan keçirilməmişdir. Çünki bazar müəyyən avtomatik idarəetmə mexanizminə malik olsa da, çoxsaylı gözlənilməz və ciddi problemlər yaradır. Bunlar dövlət tərəfindən ağılla idarə olunmazsa, ölkədə mövcud olan sosial-iqtisadi tarazlıq və nizamın əsas-

AUDİT 2024, 1 (43), səh. 134-142.

AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.

АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

larını sarsıda bilər. Çünki bazar öz-özünə dayanıqlı iqtisadi infrastruktur sistemini yaradıb inkişaf etdirə bilməz.

Tarixi təkamül prosesi göstərir ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin bəşəri inkişafda aparıcı mövqə qazanmalarında dövlət idarəetməsi həlledici rol oynamış və oynamaqda davam edir. Bu ölkələrin, demək olar ki, hamısında XX əsr ərzində dövlətin həyata keçirdiyi genişmiqyaslı idarəetmə tədbirləri və sosial proqramlarının başlıca məqsədi sərt qanunlara əsasən fəaliyyət göstərən bazar mexanizminin mənfəət natiçələrinin aradan qaldırılması, ona sosial yönümlülük verilməsi, potensial sosial konfliktlərin azaldılması, bəzi inhisarçı qruplaşmaların dağıdıcı fəaliyyətinin qarşısının alınmasıdır.

90-cı illərin birinci yarısında Azərbaycanda özünü göstərən sosial-iqtisadi fəlakətlərin başlıca səbəblərindən biri yeni və səmərəli dövlət mexanizmi yaradılmadan köhnələrinin ləğv edilməsi və dövlət maşınının zəifləməsi, keçmişdə ictimai həyatda aparıcı mövqə tutan dövlət müəssisələrinin iflic vəziyyətinə düşməsi, iqtisadi fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasının olmaması, hakimiyyət mexanizminin zəifliyi təşkil etmişdir. Dövlətin zəifliyi isə iqtisadiyyatın kriminallaşmasına aparıcı yoldur.

Biz qloballaşan bir dünyada yaşayırıq. Getdikcə dərinləşməkdə olan və bütün dünya dövlətlərinin öz təbii axarına cəlb edən genişmiqyaslı qloballaşma prosesləri onun, istər ümumdünya miqyasda, istərsə də milli səviyyədə idarə olunmasını tələb edir. Bu proseslər milli dövlətlər qarşısında keyfiyyətə yeni tələblər qoyur. Zaman tələb edir ki, onlar adət etdiyimiz makro və mikroiqtisadi idarəetmə mexanizmi ilə yanaşı dövlət – beynəlxalq əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi axınlarına müdaxilə etmək, proqnozlaşdırmaq və istiqamətləndirmək kimi çox mühüm funksiyaları da yerinə yetirsinlər. Ənənəvi dövlətlər qloballaşma şəraitində iki cəbhəyə qarşı mübarizə aparmağa məcburdurlar: 1) ölkənin daxili problemlərinə qarşı; 2) nəzarətdən çıxma təhlükəsi doğuran transmilli qüvvələrə qarşı.

Müasir iqtisadiyyatda dövlətin idarəedici rolu olduqca artmışdır. İdarəetmə tədbirləri bazarın mənfəət natiçələrinin aradan qaldırılması, ətraf mühitin, maliyyə sektoru və inhisarların fəaliyyətini əhatə edir. Dövlətin rolu ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında, elmi-texniki tərəqqinin stimullaşdırılmasında, infrastrukturun yaradılmasında, informasiyanın toplanması və işlənməsində, milli sahibkarlar üçün əlverişli işgüzar və vergi mühitinin yaradılmasında, xarici kapital və işçi qüvvəsinin axınının tənzimlənməsində olduqca artmışdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə dövlət idarəetməsinin rolu

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi əlaqələr bəşər tarixində, ölkələrin iqtisadi və sosial rifaha qovuşmasında mühüm rola malikdir. Beynəlxalq ticarətdə, o cümlədən də xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında uzun illərdən bəri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki istiqamət müşahidə edilir.

Birinci istiqamət, beynəlxalq ticarətin liberallaşmasına doğru atılan addımlar, o cümlədən də beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) dərinləşməsinin qarşısını alan ticarət maneələrinin aradan qaldırılması, istehsal qüvvələrinin beynəlmilləşməsi, istehsal amillərinin sərbəst hərəkətinin təmin edən transmilliləşmə, dünya xalqları tərəfindən qarşılıqlı əməkdaşlıq və qarşılıqlı mədəni mübadilə - sivilizasiyaların bir-birini dərk etməsinə yönələn sosial-iqtisadi tərkiblərin cəmləşməsi, qloballaşmanın təsiri natiçəsində ümumi rifahın artırılması və bu proses və şəraitlərin ağuşunda «çırpınan» bir sıra digər global, regional və lokal proseslərdir.

İkinci istiqamət yuxarıdakı istiqamət və proseslərlə paralel proteksionizmin güclənməsi və dərinləşməsi, «yad» kapitalın və əmtəələrin öz ölkələrinə daxil olmasını məhdudlaşdırma cəhdləri, yəni milli maraqların və mənafeələrin çərçivəsində xalqların mövcudluğunun və so-

AUDIT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

sial-iqtisadi «arenada» həyat uğrunda mübarizəsi fonunda təbii xüsusiyyətləri ilə əlahiddələşən obyektiv, eyni zamanda subyektiv zərurətlərdən ibarətdir.

Real gerçəkliklər fonunda inkişaf edən beynəlmiləl ticarət-iqtisadi və maliyyə əlaqələri proteksionizmin məhdudlaşdırılmasını tələb etsə də, böhran meyilləri və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin hər bir iştirakçısının mövqelərinin zəifləməsi zamanı ticarətin liberallaşdırılması istiqamətində müəyyən «sapmaların» ortaya çıxmasına imkan yaradır [5, s.125]. İqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində son illərdə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin məqsədyönlü və ardıcıl təzyiq və təsirləri nəticəsində, bir qayda olaraq, beynəlxalq ticarətin liberallaşması meyli üstünlük təşkil etsə də, əksər ölkələr, xüsusi ilə də iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri özlərinin xarici (beynəlxalq) ticarət-iqtisadi diplomatiyalarında iqtisadi amilləri (müxtəlif forma və metodlarda) proteksionist tədbirlər qismində tətbiq etməyə üstünlük verirlər.

Məhz bu mənada dövlətin rolu ön plana çıxır və dövlət öz milli maraq və mənafeələrini tarazlaşdırmaq, onu xarici bazarlara «ekspansiya» etmək üçün iqtisadi dinamikanın subyektlərindən xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və preferensial statuslu (beynəlxalq səviyyədə) nüfuz sahibi olmaq üçün çox məharətlə istifadə edirlər. Qeyd edək ki, 80-ci illərə qədər dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında rolu, əsasən müəyyən prioritetlərə nail olmağa yönəldilmiş iqtisadi və ticarət siyasətinin yaradılması və onun həyata keçirilməsindən ibarət idi.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin rolunu ön plana çıxaran və iqtisadi fikir tarixində keynsçi istiqamətin əsasını təşkil edən ingilis iqtisadçısı C. M. Keyns 1936-cı ildə nəşr edilmiş «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» tədqiqat əsərində bu problemin əsasını qoymuşdur. Neoklassiklər kimi, keynsçilər də bazar iqtisadiyyatının tərəfdarları kimi çıxış edirdilər. Onlar iqtisadiyyatı təşkil və koordinasiya edən, o cümlədən də istiqamətləndirən qüvvə kimi bazarı - sərbəst qiymətlər mexanizmi, gəlirlər, tələb və təklif tarazlığında görürdülər. Amma bu mexanizmlərin qiymətləndirilməsi onların baxışlarını tamamilə yeni müstəvilərdə əsaslandırır. Məhz bu baxımdan keynsçilərin dövlətin iqtisadiyyatın idarə olunmasında, tənzimlənməsində, o cümlədən də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsində məqsədləri, rolu və funksiyası büsbütün dəyişir. Neoklassiklərin mikroiqtisadi yanaşmalarından fərqli olaraq, keynsçilər iqtisadi həyatda hadisə və meyillərin tədqiq olunmasında makroiqtisadi yanaşmaya üstünlük verirdilər.

C. M. Keyns A. Smitin vaxtı ilə formalaşdırdığı və neoklassiklərin elmi məsləkinə (kredosuna) çevrilən «görünməz əl» prinsipinə tamamilə skeptik yanaşır və qeyd edirdi ki, «ayrı-ayn iqtisadi subyektlərin (insanların, firmaların və s.) çiçəklənməsi heç də ölkənin bütün iqtisadiyyatının çiçəklənməsi şərti ilə identik deyil və dövlətin iştirakı, iqtisadi idarəetmədə rolu və funksiyaları, bu istiqamətdə yaradılan strategiya və onun tərkib hissəsi kimi çıxış edən ölkənin iqtisadi siyasəti dövlətin maraq və mənafeləri üzərində qurulmalı, xarici iqtisadi əlaqələrin idarə olunmasında və ticarətin inkişaf etdirilməsində dövlət bütün (əsas) mexanizmləri öz əlində əlahiddələşdirməlidir» [2, s.168].

XX əsrin 40-60-cı illərində Keynsin fikirlərini inkişaf etdirən onun tərəfdarları həm bazar, həmçinin də dövlət tərəfindən tənzimlənen və müasir ədəbiyyatlarda «keynsçi qarışıq iqtisadiyyat» adlandırılan iqtisadi sistemin dayanıqlı konsepsiyasını hazırladılar.

Bu konsepsiya aşağıdakı əsas müddəaları özündə ehtiva edir: təbii (qarşısızalınmaz) bazar mexanizminin qiymətləndirilməsi və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin səbəbləri; belə müdaxilənin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi; iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin forma və metodları.

İqtisadi həyatın real gerçəklikləri dəfələrlə sübut etmişdir ki, əsasında funksional mexanizmləri çulğaşıdaran bazar avtomatik özü-özünü idarəetmə(tənzimləmə) xassəsinə malik

AUDIT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

deyildir. C.M. Keynsə görə, yalnız özü-özünü tənzimləyən bazar mexanizmi ilə dövlət tənzimləyicilərinin qarşılıqlı çulğalaşması dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edə bilər [3, s.234]. İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə olunmasını (tənzimlənməsini) zəruri edən və şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Bu amillər çoxçalarlı olduğundan onları bu və ya digər iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində aşağıdakı kimi əsas təyinat kriteriyaları üzərində qruplaşdırmaq olar.

1. Bazar mexanizmlərinin mənfəi təsiri ilə müşahidə edilən iqtisadiyyatın bazar sektorlarının problemlərinin həlli ilə əlaqədar amillər qrupuna – qarşısıalınmaz bazar proseslərinin məhdudlaşdırılması; səmərəli məcmu tələbin, bazar konyunkturasının təmin olunması; rəqabətin dəstəklənməsi, bazarın açıqlığının təmin olunması; dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyin artırılması cəhdləri aid edilir.

2. İqtisadiyyatın sabitliyinin təminatı, geniş təkrar istehsal prosesinin təmin olunması ilə əlaqədar amillərə – iqtisadiyyatın inkişafının ümumi şərtlərinin yaradılması, məcmu kapitalın fəaliyyətinin tsiklik inkişafının təmin edilməsi; uzunmüddətli iqtisadi artımın, işgüzar aktivliyin stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın optimal strukturunun formalaşdırılması; makro-iqtisadi tarazlığın dəstəklənməsi; iqtisadiyyatın dövlət bölməsinin səmərəli idarəedilməsinin təmin edilməsi; özəl kapitalın nəzərindən azrentabelli sahələrin dövlət investisiyalarına olan ehtiyacları qarşılaşdırmaq; pul tədavülünün tənzimlənməsi; xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmək; onu koordinasiya etmək və dünya bazarında ölkə məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq; elmin, elmi-texniki tərəqqinin inkişafına münbit zəmin formalaşdırmaq və bu sahədə beynəlxalq mübadilədən səmərəli şəkildə istifadə etmək aid edilir.

3. Sosial problemlərin həlli ilə əlaqədar amillərə – gəlirlərin səmərəli təkrar bölgüsünü həyata keçirmək üçün arzuolunan mexanizm və metodlardan istifadə etmək; əhalinin tam məşğulluğunu təmin etmək, işsizliyi azaltmaq, işçi qüvvəsinin təkrar istehsal prosesində iştirakını şərtləndirən şəraiti formalaşdırmaq, intellektual mülkiyyəti qorumaq və inkişaf etdirmək, səhiyyə, təhsil və s. sahələrdə məqsədyönlü siyasət həyata keçirmək kimi tədbirlər aiddir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan aydın olaraq müşahidə etmək mümkündür ki, amillərin səciyyələndirilməsi iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə olunmasını şərtləndirir və müasir gerçəkliklər müstəvisində obyektiv zərurətə çevirməklə sözügedən üç amillər qrupunu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və hətta qarşılıqlı asılılıqda, kompleks şəkildə baxmağa sövq edir.

Hər bir ölkə üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini şərtləndirən çoxsaylı vasitələr məqsədlər və dövlətin iqtisadi funksiyasını formalaşdıran amillər mövcuddur. Amma bu çoxçalarlılığa baxmayaraq, bütün ölkələr üçün dövlətin tarixi cəhətdən iqtisadi funksiyalarını ümumiləşdirən bir sıra konkret amillər mövcuddur: bunlara, iqtisadi sistemin növü; iqtisadiyyatın mövcud sistemdə inkişafı məqsədləri; iqtisadi potensial mülkiyyət münasibətləri sistemi; bazar münasibətlərinin inkişafı; millətlərarası münasibətlərin xüsusiyyəti və bölgələrin inkişaf səviyyəsi; ölkənin xarici iqtisadi siyasət kursu və dünya bazarına inteqrasiyası imkanları; ölkənin dünya təsərrüfatında və beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini aid etmək olar.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatında dövlət ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması və ümummilli maraqların qorunması naminə xarici iqtisadi əlaqələri idarə edir. Xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən idarəedilməsi kriteriyalarından asılı olaraq o, müxtəlif metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir: iqtisadi, inzibati, tarif və qeyri-tarif.

Xarici iqtisadi əlaqələrin idarə edilməsinin iqtisadi metodları ticarət siyasətinin iqtisadi alətlərinin istifadəsinə əsaslanır ki, bunlara gömrük rüsumları, vergi (ƏDV, aksizlər və s.)

AUDİT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

və gömrük yığımları aiddir. Bu alətlərdən istifadə edərək, dövlət xarici iqtisadi əlaqələrin subyektlərinin iqtisadi maraqlarına və uyğun olaraq onların davranışına təsir göstərir, amma bununla belə sözügedən subyektlərin tam operativ müstəqilliyinə xələl gətirmir. Bu metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə daha çox uyğun gəlir və məhz buna görə də müasir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

İnzibati metodlara inzibati qaydalar, qadağalar, normativlər daxildir və bu metodun vasitəsi ilə dövlət xarici iqtisadi əlaqələrin subyektlərinə birbaşa təsir göstərir, ictimai maraqları naminə onların fəaliyyətlərinin müxtəlif tərəflərini məhdudlaşdırır. Bir qayda olaraq, inzibati metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə yaddır və buna görə də onların tətbiqi sferası ilbəlil «sıxılmaqdadır».

Tarif metodları xarici iqtisadi əlaqələrin idarə olunmasının tənzimlənməsinin müasir dövrdə iqtisadi əsasları kimi çıxış edirlər. Sözügedən metodlar birmənalı şəkildə daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilmişdir. Tarif tənzimlənməsi sistemində həlledici rolu idxal rüsumları oynayır.

İxrac rüsumları isə bazar münasibətlərinin təbiətinə zidd olduğundan beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlar və onların razılaşmaları bu rüsumların beynəlxalq ticarətdə və ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri sistemində istifadə olunmasını tövsiyə etmirlər. Ümumən gömrük rüsumları xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında və strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində və ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında əhəmiyyətli tənzimləyici-katalizator kimi çıxış edir [4, s.267].

Dünya təcrübəsində ölkələr gömrük-tarif tənzimlənməsini tətbiq etməklə bir sıra iqtisadi, o cümlədən də tarif siyasətinin həyata keçirilməsini daha dayanıqlı və nəzarət ediləbilən səviyyədə saxlamaq üçün istifadə edirlər. Bir qayda olaraq, bu müdaxilənin həyata keçirilməsi üçün proteksiyanın səmərəli səviyyəsindən istifadə etmək və bununla əlaqədar olaraq tariflərin arzuolunan səviyyələrinin təsirlərinin (həm idxala, həmçinin də ixraca) müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunduğu kimi xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən idarə edilməsi (tənzimlənməsi) birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli xassəli olmaqla xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsini gömrük tariflərinə əsaslanan tarif və digər vasitələrdən ibarət qeyri-tarif alətlərinə bölünür.

Bir qayda olaraq, gömrük tənzimlənməsinin səmərəli səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarət siyasətinin vacib və əhəmiyyətli qərarları və bu siyasətin təməl prinsipləri üzərində qurulan vahid xarici iqtisadi əlaqələr sistemi, o cümlədən də xarici bazarlara daxil olma, dünya bazarına inteqrasiya etmək kimi strateji prioritetlər nəzərə alınır. Yuxarıda sadalanan amillər və meyillərin təsiri nəticəsində, o cümlədən də müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və iqtisadiyyatın, ticarətin liberallaşmasının dərinləşdirilməsi kimi meyillər ayrı-ayrı ölkələrdə vahid milli iqtisadi siyasətin yaradılması və onun əsas prinsiplərinə əməl edilməsi yönündə tarif tənzimlənməsi, xüsusi ilə də gömrük tarif tənzimlənmə siyasəti obyektiv reallığın həqiqi gərçəkliklər müstəvisində həllini həm zəruri edir, həm də şərtləndirir.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq ticarətin əsasında çoxsaylı paradokslar cərəyan edir. XXI əsrin əvvəllərində qloballaşma prosesinin fəal surətdə ictimai həyata, iqtisadiyyata və başqa sahələrə zühur etməsi durumunda ticarət ölkələri bir-biri ilə bağlayan «dünyələrdən» ibarət ən güclü və möhkəm qüvvələrdən biridir. O, həm də təsəvvürə sığmayan zənginliyin «dayaq nöqtəsi» rolunda çıxış edir. Bununla yanaşı, bəşər xalqlarının böyük əksəriyyəti bu «gəminin bortundan» kənar qalırlar. Qlobal səviyyədə iqtisadi artım, dirçəliş və onun kökündə mövqə

AUDIT 2024, 1 (43), səh. 134-142.

AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.

АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

tutan dinamik forma olan inkişaf, xüsusi ilə də iqtisadi inkişaf, kütləvi yox-sulluq və onun daha da dərinləşməsi fonunda varlıqlar və kasıblar arasında uçurumun yarğanı daha da dərinləşir.

«Roma klubu»nun, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının və Dünya Bankının mü-təxəssislərinin ortaq rəyinə görə, dünya ticarəti yoxsulluğun aradan qaldırılması və iqtisadi artımın təminatçısı kimi çıxış etmək imkanına malikdir, amma bu potensialın sözügedən problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təmərkləşdirilməsi hələ ki, mümkün olmamışdır və real gerçəkliklər prizmasından baxıldıqda bu məqsədə nail olmamanın real imkanları yalnız səylərin və təşəbbüslərin birləşdirilməsi ilə və beynəlxalq ticarəti razılaşdırılmış (çoxtərəfli razılaşmalar əsasında) və uyğunlaşdırılmış metatrafik strategiya əsasında idarə etmək və tən-zimləmək zərurəti (beynəlxalq, regional, milli səviyyələrdə; və ya çoxtərəfli, ikitərəfli, region-daxili, birtərəfli müstəvilərdə) ön planda mövqe tutur və problemlərin həllində hakim yüksəkliklər əsasən bu «piktoqramma»nın üzərində manipulyasiya edilir.

Hesablamalar göstərir ki, əgər inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya ixracında öz paylarını yalnız 5% artırarsaydılar, bu onlara 350 mlrd. dollar məbləğində gəlir gətirə bilərdi (bu rəqəm onların aldığı yardımlardan 7 dəfə çoxdur). Afrika ölkələrinin öz növbəsində dünya ixracında öz paylarını yalnız 1% artırmaqla əldə etdikləri 70 mlrd. dollar, bu regiona ayrılan və əsasən də Afrika ölkələrinin xarici borclarının silinməsinə yönəldilmiş maliyyə yardımından 5 dəfə çoxdur.

Zənnimizcə, ixracın artımından əldə edilən qazanc özünü nəinki maliyyə gəlirlərinin əldə edilməsində, o cümlədən də qlobal miqyasda, xüsusi ilə də inkişaf etməkdə olan Ölkələrdə yox-sulluğun aradan qaldırılması və ya onun səviyyəsinin aşağı salınmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədaxili istehsalın yaradılmasına yönəldilmiş və ümumiyyətlə yoxsul ölkələrin sosial-iqtisadi infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasına yönəli arzuolunan tədbirlər bu qrupda «məskunlaşmış» ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının daha dayanıqlı sütunlar üzərində inkişafına şərait yaradır, xarici investisiyanın yönəldilməsi üçün münbit zəminlər hazırlayır, məşğulluğu təmin edir, öz növbəsində işsizliyin səviyyəsinin və bununla əlaqədar sosial-iqtisadi gərginliyi aradan qaldırır və bu ölkələrin dünya bazarına və qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyasını təmin edir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində mövcud ehtiyatların məqsədyönlü (ilk növbədə, ölkənin milli maraqları və mənafeləri istiqamətində) istiqamətə yönəldilməsində əlahiddə rolu, zənnimizcə, xarici ticarət modeli oynayır. Real iqtisadi proseslərin həyata keçirildiyi iqtisadi şərait, o cümlədən də bu proseslərin diktəsi üzərində qurulan müstəvi o qədər çoxçalarlı, mürəkkəb və qarşılıqlı asılılıqlar zəncirindən ibarətdir ki, bu müstəvidə baş verən dinamik inkişaf öz yeni-yeni təmayülləri ilə keçmişdə mövcud olan nəzəriyyə və konseptual baxışların kənarına çıxmaqla yeni şərtləri zəruri edir və xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsində obyektiv məqsədlərə nail olmanın zəruri şərtlərini obyektiv yüksəkliklərə qaldırır. Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində mövcud olan yanaşmalar və o cümlədən də ənənəvi metod və metodikalar yeni proseslər və təmayüllər baxımından heç də obyektiv reallığa adekvat reaksiya verə bilmir. Bir qayda olaraq, xarici iqtisadi əlaqələrin standart (ənənəvi) modelinin hazırlanmasında aşağıdakı təməl prinsiplər əlahiddə olaraq ki, bunlara açıq bazar iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən prinsiplər; iqtisadi artımın tipləri; milli iqtisadiyyatın istehsal potensialı, ölkənin iqtisadi artımının xüsusiyyətləri; ölkə ərazisində mövcud olan ticarət şəraiti; ölkənin ticarət siyasəti; ölkədə mövcud olan tariflər və ixrac subsidiyaları; gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi səviyyəsi və ya gəlirlərin beynəlxalq transferti daxildir.

AUDİT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

Y E K U N

Bütövlükdə bu səviyyələrin müasir gerçəkliklərlə təmasından səmərəli istifadə edən sənayecə inkişaf etmiş ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və onun idarə olunmasında təkrarı kasıb ölkələr üçün hələ ki əlçatmaz olan uğurlara imza atmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə inteqrasiyası şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin strategiyasının qurulması istiqamətində təklif olunan “Mərhələli idxaləvəzləyici siyasət” xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu siyasətin istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ölkədaxil və regional səviyyələrdə ticarət münasibətlərini tənzimləmək, milli ixracatçıların xarici bazarlara çıxışını asanlaşdırmaq, onlara xüsusi üstünlüklər vermək; xarici iqtisadi əlaqələrlə bağlı ölkənin tədiyyə balansında özünü ehtiva edən əməliyyatları tənzimləmək; hüquqi normalar və dövlətin beynəlxalq razılaşmaları və öhdəlikləri çərçivəsində ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının xarici iqtisadi əlaqələrində müsbət imicini formalaşdırmaq və hər cür qaçaqmalçılığın qadağan olunması və bunların üzərində sərt nəzarətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar həm yerli şirkətlərə, həmçinin də ölkə daxilində fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərə qarşı birmənalı təsirlər göstərmək və onların arzuolunmaz fəaliyyətlərini dayandırmaq; bütün bu amillərlə əlaqədar məqsədlərin reallaşdırılması istiqamətində ölkənin milli təhlükəsizlik, o cümlədən də iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması və bu sistemlərin dayanıqlılığını təmin edəcək müasir üsullardan istifadə edərək zərərli hadisələrin və simptomların qarşısının alınması üçün bütün kompleks metodların tətbiq edilməsi və s.

Dünya iqtisadiyyatında baş vermiş yeni meyillər, təmayüllər və proseslərin fonunda xarici iqtisadi əlaqələrin idarə olunması, xarici iqtisadi siyasətin qurulması və onun strateji və prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından, o cümlədən də liberallaşma və qloballaşma proseslərinin təsiri nəticəsində formalaşan «vahid ticarət-iqtisadi meydanı» müstəvisində dünya ölkələrinin təcrübəsi hər bir ölkə, o cümlədən də Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır və bu təcrübələri və onun müsbət nəticələrindən «qidalanmaq» gözlənilməz simptomların qarşısını vaxtında almağa və dünya birliyinə daha dayanıqlı və iri addımlarla yanaşmağa, inteqrasiya etməyə şərait yaradar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Том II. М., Экономика, 2001.с.114-115.
2. Классика экономической мысли. М., «Эксмо-пресс», 2000. с.480
3. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В. Государственная экономическая политика. М., 1998. с.532.
4. Драганова В.Г. Основы таможенного дела. М., «Экономика», 1998, с.281.
5. Bernard Hoekman. Aadity Matoo, Philip English. Development, Trade and the WTO. The World Bank. Wash. D.C. 2002.p.457
6. Məhərrəmov A., Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, Bakı, 2008, 399 s.
7. Rüstəmbəyov H., Aslanov H. Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatlar, Bakı 2019, s.368
8. Vəliyev D., Əsədov A. Beynəlxalq iqtisadiyyat, Bakı 2012, səh.400.
9. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Ali məktəblər üçün dərslik, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2006, 834 s.
10. Bayramov Ə.Ə. Regional iqtisadi inteqrasiya-nəzəriyyə və praktika. Bakı, 1997, 160 s.
11. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Metodik vəsait, Bakı, “İqtisad Universiteti” , 2011, 120 s.

AUDIT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

*Habil Huseyn Aslanov,
Ph.D. (Econ), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Aslanov H.H., 2024*

ANALYSIS OF STATE MANAGEMENT IN FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

A B S T R A C T

The purpose of the research - is to analyze the necessity and main directions of the state management of the country's foreign economic relations and to prepare proposals of necessary importance.

The methodology of the research - the method of analysis, comparison and grouping was used during the research

The results of the research - as a result of the research, the nature of the influence of the management of foreign economic relations of any country on the economic development of the states was determined

The practical importance of the research - every country should ensure the management of its foreign economic relations in the conditions of a developing economy. For this purpose, different methods should be used.

The originality and scientific novelty of the research - non-economic methods should be used in addition to economic methods for the sake of national economic interests, as means of state management in foreign economic relations of countries. Management mechanisms of states in foreign economic relations have been developed.

Keywords: foreign trade, public administration, economic methods, administrative methods, economic stability, market mechanism.

AUDİT 2024, 1 (43), səh. 134-142.
AUDIT 2024, 1 (43), pp. 134-142.
АУДИТ 2024, 1 (43), стр. 134-142.

*Асланов Габил Гусейн оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Асланов Г.Г., 2024*

АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - проанализировать необходимость и основные направления государственного управления внешнеэкономическими связями страны и подготовить предложения, имеющие необходимое значение.

Методология исследования – в ходе исследования использовался метод анализа, сравнения и группировки.

Результаты исследования - в результате исследования определен характер влияния управления внешнеэкономическими связями любой страны на экономическое развитие государств.

Практическая значимость исследования - каждая страна должна обеспечить управление своими внешнеэкономическими связями в условиях развивающейся экономики. Для этого следует использовать разные методы.

Оригинальность и научная новизна исследования – неэкономические методы должны использоваться в дополнение к экономическим ради национальных экономических интересов, как средства государственного управления во внешнеэкономических связях стран. Разработаны механизмы государственного управления во внешнеэкономических связях.

Ключевые слова: внешняя торговля, государственное управление, экономические методы, административные методы, экономическая стабильность, рыночный механизм.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
18.01.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
19.02.2024
Çara qəbul olunmuşdur: 08.03.2024*

*The date of the admission of the article to
the editorial office: 18.01.2024
Send for reprocessing: 19.02.2024
Accepted for publication: 08.03.2024*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 18.01.2024
Отправлено на повторную
обработку: 19.02.2024
Принято к печати: 08.03.2024*